

व्यतिरेक वितरणका आधारमा ब्याँसीभाषाका वर्ण निर्धारण

डा. मोहन प्रसाद भट्ट

लेखसार

प्रस्तुत लेख ब्याँसी 'रं' शौका भाषाको व्यतिरेक वितरणका आधारमा ब्याँसी भाषाको वर्ण निर्धारणमा केन्द्रित छ। ब्याँसी भाषा चिनियाँ-तिब्बती भाषा परिवारको पश्चिमी हिमाली अन्तर्गत पर्ने शौका 'रं' समुदायको भाषा हो। ब्याँसी भाषामा ६ ओटा स्वर वर्ण र २९ वटा व्यञ्जन वर्ण रहेका पाइन्छन्। यी सबै वर्णहरूमा व्यतिरेक रहेको पाइन्छ। प्रस्तुत लेखमा ब्याँसी भाषाका छ वटा स्वर वर्णलाई जिब्राको उचाइ, जिब्राको सक्रियता र ओठको गोलाइका आधारमा व्यतिरेक गरी वर्ण निर्धारण गरिएको छ। २९ वटा व्यञ्जन वर्णलाई उच्चरण स्थान, उच्चारण प्रयत्न, घोषत्व र प्राणत्वका आधारमा व्यतिरेक गरी वर्ण निर्धारण प्रक्रियाको विश्लेषण गरी निष्कर्ष निकालिएको छ। ब्याँसी भाषाका अ, आ, इ, उ, ए, ओ गरी ६ वटा स्वरवर्ण जिब्राको सक्रियता, जिब्राको उचाइ र ओठको अवस्थाका आधारमा व्यतिरेकी रहेका, यस्तो व्यतिरेक पदादि, पदमध्य ब्याँसी 'रं' शौका भाषाको संरक्षण गर्नुका साथै भाषा अध्येताहरूलाई आधार सामग्रीको रूपमा सहयोग पुऱ्याउने अपेक्षा राखिएको छ।

मुख्यशब्दावली : वर्णविश्लेषण, ब्याँसीभाषा, व्यतिरेक विश्लेषण, प्राथमिक स्रोत, रं भाषी शौका, जुम्मक परम्परा।

विषय प्रवेश

हिमालयको काखमा आदिम कालदेखि बस्दै आएको आदिवासी शौका समुदायबारे आजसम्म गहन अध्ययन हुन सकेको छैन। त्यसैले शौकाहरूको इतिहासकाबारेमा प्रष्ट गर्न आफैंमा चुनौतिपूर्ण छ। उनीहरूको हुन् ? यस क्षेत्रमा कहिलेदेखि बस्दै आएका छन् ? उनीहरूले बोल्दै आएको भाषाको लिपि के हो ? आदि प्रश्न आफैंमा चुनौतिपूर्ण छन्। आफ्नै मौलिकता, ऐतिहासिकता र साँस्कृतिक पृष्ठभूमि बोकेको नेपालको अल्पसंख्यक आदिवासी जनजाति ब्याँसी शौका सुदूरपश्चिम प्रदेश अन्तर्गत महाकाली अञ्चल दार्चुला जिल्लाको सुदूर उत्तरका ब्याँस, राफ्ला, तिङ्कर सितोला गाउँहरूमा (हाल ब्याँस गा.पा.) आदिम कालदेखि बसोबास गर्दै आइरहेका छन्। शौका जनजातिहरू ब्याँस हिमालको काखमा र ब्याँस ऋषिको पवित्र तपोभूमिमा बसोबास गर्ने हुनाले ब्याँसी भनी नामाकरण भएको र सोही अनुरूप नेपाल आदिवासी जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठानको ऐन २०५८ मा सूचीकृत गरिएको छ।

ब्याँसी 'रं' शौका जातिको उत्पत्ति सम्बन्धमा कुनै ठोस लिखित प्रमाण इतिहासमा नपाइएता पनि ब्याँसी रं शौकाहरू परापूर्व कालदेखि ब्याँस उपत्यकामा बसोबास गर्दै आइरहेका छन्। नेपालको इतिहासमा आदिम कालमा शासन व्यवस्था स्थानीय राजा रजौटाहरूको हातमा थियो। त्यस बखतमा ब्याँस उपत्यका हालको भारतको उत्तराखण्ड राज्य अन्तर्गत पर्ने बुदी, गरब्याङ्ग, गुन्जी, कुटी, नावी, रोडकाड र नपलच्यौ तथा हालको ब्याँस गा.पा.को छाडरु र तिंकर गाउँहरू जुम्ली राजाको शासन अन्तर्गत थिए। प्राचीन अविभाज्य र स्थानीय राजाहरूको शासनलाई हेर्दा ब्याँसीहरूको इतिहास हालको भारत र नेपालसँग जोडिएको पाइन्छ। प्राचीन कालदेखि ब्याँसीरंहरू बसोबास गर्ने तीन वटा उपत्यकाहरू रहेका थिए। जसमा ब्याँस उपत्यका (व्याङ्गो) बंबा (चौदास) उपत्यका र दारमा उपत्यका पर्दछन्। हाल दारमा र बंबा उपत्यकाहरू भारततर्फ पर्दछन् भने ब्याँस उपत्यका नेपाल र भारत दुवै तर्फ पर्दछ। हालको ब्याँस उपत्यकालाई ब्याँसी भाषामा व्याङ्गो भनिन्छ। ब्याँस क्षेत्रमा जम्मा ९ वटा गाउँहरू छन्।

जसमध्ये ७ वटा गाउँहरू भारतमा पर्दछन् भने नेपालतर्फ ब्याँस ऋषिको तपोभूमिमा छाडेर र तिकर पर्दछन् ।

नेपालको अल्पसंख्यक जनजातिको रूपमा रहेको ब्याँसी शौकाहरू सुदूरपश्चिम प्रदेश अन्तर्गत पर्ने दार्चुला जिल्लाको हिमाली भेगमा अवस्थित ब्याँस गा.पा. (सितोला, राप्ला र ब्याँस) मा परापूर्वकालदेखि बसोबास गर्दै आइरहेका छन् । महाकालीको उद्गम स्थलमा रहेको ब्याँस क्षेत्र जिल्लाकै ठूलो गाउँपालिकाको रूपमा रहेको छ । ब्याँस भारत र चीनदुवै देशसँग सीमा जोडिएको गाउँपालिका हो । ब्याँस कालापानी (तिल्सी) सदरमुकाम खलङ्गा बाट ९६ कि.मी. उत्तरमा रहेको छ भने कालापानीबाट छाँगरु १४ कि.मी. र तिङ्कर २२ कि.मी. उत्तर-पूर्वमा अवस्थित छ (भण्डारी, २०७४, पृ. ८६)। कालापानीदेखि लिपुलेक १० कि.मी. उत्तरमा छ । सदरमुकाम खलङ्गा देखि २७ कि.मी. उत्तरमा रहेको राप्लामा मानव बस्ती रहेको छ भने राप्लादेखि छाँगरुसम्मको ३९ कि.मी. क्षेत्र बस्ती विहिन छ (भण्डारी, २०७४, पृ. ८६)। हालको ब्याँस उपत्यकालाई ब्याँसीभाषामा व्याप्त भनिन्छ । यो क्षेत्र ब्याँसी शौका समुदायको थातथलो हो । यो ब्याँस गर्खा ब्याँस दर्माका नामले समेत चिनिन्छ । दार्चुला र बैतडी एउटै जिल्ला (बैतडी) हुँदा दार्चुलामा ब्याँस, दुहु, मर्मा र लेकम गरी चार ओटा गर्खा (जिल्ला अन्तर्गतका गाउँ वा मौजाहरूको समुदाय) थिए (भण्डारी, २०७४, पृ. ८६) । सन् १८१६ को सुगौली सन्धि हुनु अघि बाह्र ब्याँसको भूभाग पूर्णतः नेपालमा थियो । १२ ओटा गाउँ रहेको यस क्षेत्रलाई त्यतिबेला बाह्र ब्याँस भनिन्थ्यो । तर सुगौली सन्धिले ब्याँसलाई नेपाल र भारत दुईतिर विभाजित गर्‍यो । तर हालसम्म पनि नेपाल र भारतमा बसोबास गर्ने ब्याँसी र शौकाहरूको धर्म संस्कृति, रीतिरिवाज, भाषा, भेषभुषा र संस्कारहरूमा प्रायः समानता रहेको पाइन्छ ।

जनगणना २०६८ का अनुसार ब्याँसी शौका 'रं' भाषीको कूल जनसङ्ख्या ९९५ जना रहेको छ । यस भाषाका वक्ता हाल नेपालका अन्य जिल्लाहरूमा पनि छरिएर रहेका पाइन्छन् । यसरी नेपालका विभिन्न जिल्लाहरूमा न्यून संख्यामा छरिएर रहेको पाइएता पनि ब्याँसीहरूले परापूर्व कालदेखि बसोबास गर्दै आइरहेको मुख्यथलो भने दार्चुला जिल्लाको सितोला, ब्याँस र राप्ला क्षेत्र नै रहेको पाइन्छ । भारत र तिब्बतको सीमाना नजिक बसोबास गर्ने ब्याँसी शौका जनजातिहरूको मुख्य पेशा सीमापार व्यापार नै रहेको छ । तिब्बतको "ताक्लाकोट" ब्याँसीहरूको मुख्य व्यापारिक केन्द्रको रूपमा रहेको छ । व्यापारका अतिरिक्त यिनीहरू कृषि पेशा पनि गर्ने गर्दछन् । ब्याँसी शौकाहरू जाडोको मौसममा ५ देखि ६ महिना जिल्लाको सदरमुकाम दार्चुलामा आएर बसोबास गर्ने गर्दछन् ।

ब्याँसी शौका जनजातिहरूको आफ्नै भाषा र संस्कृति रहेको पाइन्छ । यिनीहरूका समुदायमा "घोडेजात्रा" पर्वलाई विशेष रूपमा मनाउने गरेको पाइन्छ । "जुम्मक परम्परा" (विवाहमा गाउँलेहरूले रकम र रक्सी राख्ने र उक्त रकमको ४० प्रतिशतगाउँको कोषमा जम्मा गर्ने प्रचलन) यस समुदायमा अत्यन्त विशिष्ट किसिमको परम्परा रहिआएको छ । तर यो परम्परा क्षेत्रअनुसार फरक फरक रहेको पाइन्छ । यिनीहरू जनजाति भएपनि धर्म, परम्परा र संस्कृतिका हिसाबले हिन्दु धर्मलाई नै आत्मसात गरेको पाइन्छ ।

अध्ययनको आवश्यकता

हालसम्म ब्याँसी भाषाको वर्ण व्यवस्था सम्बन्धी गहन अध्ययन हुन नसक्नु, यस भाषाका वर्णहरू के कति छन् भनेर यकिन नहुनु, व्याकरण र कोश लेखन हुन नसक्नु, वक्ताहरू कम भई भाषा लोप हुँदै जानु जस्ता समस्यामा केन्द्रित रहेर यो लेख लेख्न खोजिएको हो । ब्याँसी भाषाको वर्ण व्यवस्था

देखाउनु रती वर्णहरूको व्यतिरेक के कसरी भएको छ त्यसलाई पहिचान गर्ने यसको मुख्य उद्देश्य रहेको छ ।

नेपालका जनजातिहरू मध्ये अल्पसंख्यक जनजातिको रूपमा रहेका ब्याँसी-शौकाहरूको 'र' भाषाको वर्ण निर्धारण सम्बन्धी गरिएको प्रस्तुत अध्ययनले ब्याँसीभाषा संरक्षणमा सहयोग पुऱ्याउने देखिन्छ । व्यतिरेकी वितरणका आधारमा गरिएको यस अध्ययनले थोरै मात्रामा भएपनि भाषामा रूचि राख्ने भाषा अध्येताहरूका लागि सहजता प्रदान गर्ने छ । ब्याँसीभाषाको संरक्षण र संवर्द्धन गर्नुका साथै लिखित दस्तावेज तयार हुने हुनाले यस समुदाय र अन्य क्षेत्रमा वा विदेशमा बसोबास गर्ने शौकाहरूका लागि आफ्नो भाषा सम्बन्धमा बुझ्न सजिलो हुने छ । यसका साथै पछाडि परेका अल्पसंख्यक जातिहरूले बोल्ने गरेको ब्याँसीभाषाको संरक्षण गर्नु यस लेखको मुख्य आवश्यकता रहेको छ ।

अध्ययन विधि

यस अध्ययनमा वर्णनात्मक र अन्वेषणात्मक तथा स्थलगत अध्ययन विधिको प्रयोग गरिएको छ । प्राथमिक र द्वितीयक दुवै स्रोतलाई अपनाइएको भए पनि मुख्य गरेर प्राथमिक तथ्याङ्कलाई जोड दिइएको छ । द्वितीयक तथ्याङ्क विभिन्न सरकारी, गैरसरकारी संघ संस्था र अनुसन्धान केन्द्रबाट प्रकाशित-अप्रकाशित पुस्तक, अध्ययन अनुसन्धान प्रतिवेदनबाट सङ्कलन गरिएको छ । यस अध्ययनका लागि आवश्यक सूचनाहरू प्रभावकारी र वैज्ञानिक ढङ्गले सङ्कलन गर्न विभिन्नवर्ग (उमेर, लिङ्गको प्रतिनिधित्व हुने गरी) सँग अन्तर्वार्ता, अवलोकन, समूहगत छलफल गरिएको छ । यसरी प्राप्त तथ्याङ्कको तालिकीकरण र विश्लेषण गरिएको छ ।

ब्याँसीशौका समुदायको साँस्कृतिक, सामाजिक र धार्मिक क्षेत्र लगायत दैनिक व्यवहारमा प्रयोग गरिने भाषाको ध्वनि रेकर्डिङ गरी वर्ण पहिचान गर्ने कार्य भएको छ । ध्वनि रेकर्डिङ गर्न समुदायका विशिष्ट व्यक्तिहरू (शिक्षक, राजनीतिज्ञ, ब्याँसीशौका समाजका पदाधिकारीहरू, समाजसेवी, बृद्धव्यक्ति, बालबालिका, महिला, पुरुष) लाई मुख्य सूचनादाताको रूपमालिई अध्ययन गरिएको छ । ती सूचनाहरू सङ्कलन गर्न रेकर्डर, मोबाइल र क्यामेराको प्रयोग गरिएको छ । यसरी यो अध्ययनब्याँस गाउँपालिका (राप्ता, सितोला, छाँगरू, तिङ्गार र ब्याँस) र जिल्ला सदरमुकामसँगै यस आसपासका क्षेत्रहरूमा केन्द्रित छ ।

अध्ययन विश्लेषण

अर्थ विभेदक लघुतम भाषिक एकाइलाई वर्ण भनिन्छ । वर्ण खास भाषिक व्यवस्थामा लघुतम व्यतिरेकी ध्वनि हो (यादव, २०५९, पृ. १०९) । भाषाका ध्वनिहरू खास किसिमको संरचनामा आएर भाषाका वर्णका तहमा रहन्छन् । भाषा पिच्छे ध्वनि व्यवस्था पनि फरक हुन्छ र भाषाका वर्णहरू पनि फरक फरक हुन सक्छन् । खास भाषिक व्यवस्थामा व्यतिरेकी भएर आउने ध्वनिलाई वर्ण भनिन्छ (न्यौपाने, २०६७, पृ. ५१) । भाषा विशेषका ध्वनिहरूको वितरण हेरेर समानता र भिन्नता पत्ता लगाई वर्णको निर्धारण गरिन्छ ।

कुनै पनि निश्चित सैद्धान्तिक आधारमा रहेर भाषाका वर्णहरूको निर्धारण र विश्लेषणात्मक अध्ययन गर्ने विधि वा पद्धतिलाई वर्ण विश्लेषण सिद्धान्त भनिन्छ । यस सिद्धान्तले कुनै पनिभाषाका वर्णहरूको विश्लेषण गर्दा तिनीहरूको वितरण अवस्थालाई देखाउँदै वर्णको निर्धारण, वर्णको वर्गीकरण तथा वर्णन र व्याख्या गर्ने कार्य गर्दछ । विभिन्न भाषिक सम्प्रदायहरूले भाषाका वर्णहरूको विश्लेषण गर्ने फरक फरक दृष्टिकोण र सैद्धान्तिक आधारहरू प्रस्तुत गरेका छन् ।

अमेरिकाली संरचनावादीहरूले व्यतिरेकी र परिपूरक वितरणको सिद्धान्त, ध्वनितात्विक समानताको सिद्धान्त, ढाँचामा स्वेच्छताको सिद्धान्त र मितव्ययिताको सिद्धान्तलाई प्रस्तुत गर्दै वर्णहरूको निर्धारण गर्ने आधार प्रदान गरेका छन् । यिनीहरूले वर्णलाई ध्वनितात्विक यथार्थ मानेको पाइन्छ । प्राग सम्प्रदायले वर्णलाई प्रकार्यवादी दृष्टिकोणबाट चिनाउँदै वर्णको निर्धारणका लागि प्रतिनिधान परीक्षण, विभेदक अभिलक्षण, द्विचर विरोध, मुक्त परिवर्तन जस्ता सिद्धान्तहरू प्रस्तुत गरेका छन् । मुलभूत रूपमा यी दुवै दृष्टिकोणहरूमा एकरूपता पाइने गर्छ । यस अध्ययनमा व्यतिरेक वितरणको सिद्धान्तलाई आधार बनाई व्यांसी वर्णहरूको निर्धारण र विश्लेषण गरिएको छ ।

व्यतिरेक वा अर्थभेदकता

कुनै पनि भाषाको वर्ण विश्लेषणमा महत्त्वपूर्ण र आधारभूत अवधारणा अर्थभेदक वा व्यतिरेक हो । व्यतिरेकद्वारा नै संसारका कुनै दुई वस्तुको भिन्नता थाहा भए भैं व्यतिरेकद्वारा नै वर्णको भिन्न स्वरूप स्थापित गरिन्छ । व्यतिरेकको अर्थ हो विरोध वा असमानता । कुनै एक वस्तुलाई अर्को वस्तुबाट अलग्याउने तत्त्व नै व्यतिरेक हो । यही व्यतिरेकी तत्त्वकै आधारमा कुन भाषामा कति वर्णहरू छन् भनेर छुट्याउने गरिन्छ । एउटा वर्ण अर्को वर्ण भन्दा भिन्न हो भन्ने देखाउनका लागि ती वर्णले बनेका लघुतम भाषिक युग्म वा शब्दमा जानुपर्छ । त्यस्ता युग्महरूले अर्थ वा स्वरूपमा भिन्नाता ल्याए भने ती विभेदक वर्ण व्यतिरेकी वर्ण हुन् । यादव र रेग्मी (२०५९, पृ. ११३) का अनुसार एउटै स्थान र उही परिवेशमा आउने र अर्थमा भिन्नता ल्याउने दुई ध्वनिहरूलाई व्यतिरेकी वितरणमा रहेका ध्वनि भनिन्छ । समान परिवेशमा एउटा वर्ण उहीहुने र अर्को वर्ण फेरिँदा अर्थमा भिन्नता आउने अवस्थामा त्यो भिन्न वर्ण हुन पुग्छ । अर्थात् समान परिवेशमा ध्वनिको परिवर्तनसँगै अर्थगत भिन्नता देखापर्ने स्थिति नै वर्ण व्यतिरेक हो जसले अर्थभेदकतालाई स्पष्ट पार्छ । वर्णको विश्लेषण गर्ने व्यतिरेक सिद्धान्त अनुसार प्रायः भाषाका दुई वा तीन वर्णका शब्द वा अक्षर लिई उच्चारणमा एउटा वर्णको मात्र भिन्नता भएर अर्थमा नै भिन्नता ल्याउने स्थितिमा वर्ण व्यवस्थाको निर्धारण गर्न सजिलो हुन्छ । सबै वर्णहरू सबै परिवेशमा आउन सक्दैनन् । निश्चित अर्थात् विशिष्ट परिवेशमा रही केही वर्णहरूले काम गर्दछन् भने अन्य वर्णहरू त्यस्ता परिवेशमा आउन वा नआउन पनि सक्दछन् । व्यांसीभाषाका वर्णहरूको वितरणगत परिवेश पदादि, पदमध्ये र पदान्तमा हुने गरेको पाइन्छ ।

स्वर वर्ण

स्वास प्रवाहमा बिना अवरोध उच्चारण हुन सक्ने र अन्य वर्णको सहायता बिना एकल रूपमा उच्चारण हुने वर्णहरू स्वर वर्ण हुन् । शर्मा (२०६०, पृ. १) का अनुसार फोक्सोबाट निस्कने स्वास वायुमार्गमा बाधानपारी बाहिर आउने क्रममा उच्चारित ध्वनिलाई स्वर वर्ण भनिन्छ । उच्चारणका आधारमा व्यांसीभाषामा ६ वटा स्वर वर्ण रहेका छन् । यी स्वर वर्णहरू व्यतिरेकी युग्मका आधारमा पदादि, पदमध्य र पदान्त गरी तीनै परिवेशमा अर्थ विभेदक देखिन्छन् । यस्तो व्यतिरेक देखाउँदा जिब्राको सक्रियता, जिब्राको उचाइ र ओठको अवस्थाका आधारमा अलग-अलग देखाउन सकिन्छ ।

जिब्राको सक्रियताका आधारमा व्यतिरेक

जिब्राको सक्रियताका आधारमा व्यांसीभाषाका स्वर वर्णको व्यतिरेकी युग्म यस प्रकार देखाउन सकिन्छ :

अग्र स्वरमा व्यतिरेक

पदादि		पदमध्य	पदान्त
इ :	खिमो 'टल्काउनु'	×	×
ए :	खेमो 'भोकाउनु'	×	×

मध्य स्वरमा व्यतिरेक

पदादि		पदमध्य	पदान्त
अ :	अड्मोर 'उचाल्नु'	फमो 'लोभिनु'	अ 'ज्यू'
आ :	आड्मोर 'प्रशंसा गर्नु'	फामो 'बोल्नु'	आ 'मुख'

पश्च स्वरमा व्यतिरेक

पदादि		पदमध्य	पदान्त
उ :	खुमो 'चोर्नु'	×	×
ओ :	खोमो 'मेट्नु'	×	×

जिब्राको उचाइका आधारमा व्यतिरेक

जिब्राको उचाइका आधारमा ब्याँसीभाषाका छ वटै स्वर वर्ण अर्थ विभेदक देखिन्छन् ।

जस्तै :

उच्च स्वरमा व्यतिरेक

पदादि		पदमध्य	पदान्त
इ :	खिमो 'टल्काउनु' घनी	'बन्द गर्नु'	×
उ :	खुमो 'चोर्नु'	घनु 'घन'	×

निम्नमध्य स्वरमा व्यतिरेक

पदादि		पदमध्य	पदान्त
ए :	खेमो 'भोकाउनु'	×	×
ओ :	खोमो 'मेट्नु'	×	×

निम्नमध्य र निम्न स्वरमा व्यतिरेक

पदादि		पदमध्य	पदान्त
अ :	अड्मो 'उचाल्नु'	फमो 'लोभिनु'	अ 'ज्यू'
आ :	आड्मो 'प्रशंसा गर्नु'	फामो 'बोल्नु'	आ 'मुख'

ओठको अवस्थाका आधारमा व्यतिरेक

ओठको अवस्थाका आधारमा ब्याँसीभाषाका छ वटै स्वर वर्णमा अर्थ विभेद रहेको पाइन्छ । ब्याँसी भाषामा ओठको अवस्थाका आधारमा हुने व्यतिरेक माथि जिब्राको सक्रियतामा देखाई सकिएको छ ।

व्यञ्जनवर्ण

स्वास प्रवाहमा अवरोध हुने र अन्य वर्णको सहायता लिई उच्चारण हुने वर्णलाई व्यञ्जन वर्ण भनिन्छ । अधिकारी (२०५७, पृ. ६) का अनुसार व्यञ्जन वर्णहरू उच्चारण गर्दा फोक्सोबाट निस्केको स्वास निर्वाध गतिमाबाहिर आउँदैन र स्वास बाहिरींदा अवरोध उत्पन्न हुन्छ । व्यञ्जन वर्ण आफैमा स्वतन्त्र हुँदैनन् । उच्चारणका आधारमा ब्याँसी भाषामा २९ वटा व्यञ्जन वर्ण रहेका छन् । यीव्यञ्जन

वर्णको व्यतिरेक उच्चारण स्थान, उच्चारण प्रयत्न, घोषत्व र प्राणत्व गरी अलग-अलग आधारमा देखाउन सकिन्छ ।

उच्चारण स्थानका आधारमा व्यतिरेक

ब्याँसीभाषाका व्यञ्जन वर्णहरूमा उच्चारण स्थानका आधारमा हुने व्यतिरेकलाई निम्नानुसार देखाइएको छ । जस्तै :

कोमल तालव्य वर्णमा व्यतिरेक

पदादि	पदमध्य	पदान्त
क कम 'ढाल्नु'	मुक्कतना 'बिजुली'	स्याक 'पहिरनु'
ख खम 'चिसो'	तङ्गमना 'एक्लै'	×
ग गम्मो 'खाल्डोमा हाल्नु'	खागन 'तितो'	×
घ घम्मो 'फकाउनु'	ढाघन 'घिस्नु'	×

ब्याँसी भाषामा कोमल तालव्य वर्णमा पदान्तमा व्यतिरेक भएको पाइएन ।

वर्त्य (जिह्वाग्र) वर्णमा व्यतिरेक

पदादि	पदमध्य	पदान्त
च चोम 'लगाउनु'	×	×
छ छोम 'सताउनु'	×	×
ज जाङ् 'सुन'	×	×
झ भाङ् 'बन्चरो'	×	×

ब्याँसी भाषामा वर्त्य(जिह्वाग्र)वर्णका पदमध्य र पदान्तमा व्यतिरेक भएको पाइएन ।

वर्त्य (जिह्वाफलक) वर्णमा व्यतिरेक

पदादि	पदमध्य	पदान्त
ट टाँड्मो 'बाँच्नु'	×	×
ठ ठाँड्मो 'सिगार्नु'	×	×
ड डब्लो 'टाँसिनु'	×	×
ढ ढब्लो 'सल्कनु'	×	×

ब्याँसी भाषामा वर्त्य(जिह्वाफलक) वर्णका पदमध्य र पदान्तमा व्यतिरेक भएको पाइएन ।

दन्त्य वर्णमा व्यतिरेक

पदादि	पदमध्य	पदान्त
त तिमो 'रुनु'	×	×
थ थिमो 'टिप्नु'	×	×
द दम्मो 'चाल्नु'	×	×
ध धम्मो 'रोज्नु'	×	×

ब्याँसीभाषामा दन्त्य वर्णका पदमध्य र पदान्तमा व्यतिरेक भएको पाइएन ।

ओष्ठ्य वर्णमा व्यतिरेक

पदादि		पदमध्य	पदान्त
प	पामो 'नाप्नु'	×	×
फ	फामो 'कुरा गर्नु'	×	×
ब	बामो 'तहलगाउनु'	×	×
भ	भामो 'पङ्किनु'	×	×

व्याँसीभाषामा ओष्ठ्य वर्णका पदमध्य र पदान्तमा व्यतिरेक भएको पाइएन ।

कोमलतालव्य, नासिक्य, मूर्धा, वत्स्य र ओष्ठ्य वर्णमा व्यतिरेक

पदादि		पदमध्य	पदान्त
ड	डा 'पिप'	फाइमोय 'उडनु'	आड् 'अधिकार'
न	ना 'आमा'	फान्मो 'सिलाउनु'	आन् 'उखान टुक्का'
म	माड् 'सपना'	फामो 'बोल्नु'	आम 'आँप'

व्याँसीभाषामाको मलतालव्य, नासिक्य, मूर्धा, वत्स्य र ओष्ठ्य वर्णको सबै तहमा व्यतिरेक भएको छ ।

प्रकम्पित र पार्श्विक वर्णमा व्यतिरेक

पदादि		पदमध्य	पदान्त
र	रबमो 'तर्नु'	×	×
ल	लबमो 'नर्जकिनु'	×	×

व्याँसीभाषामा प्रकम्पित र पार्श्विक वर्णका पदमध्य र पदान्तमा व्यतिरेक भएको पाइएन ।

स्वरयन्त्रमुखी र वत्स्य वर्णमा व्यतिरेक

पदादि		पदमध्य	पदान्त
स	सामो 'धुर्त्याइ गर्नु'	×	×
ह	हामो 'भारफुक गर्नु'	×	×

व्याँसीभाषामा स्वर यन्त्रमुखी र वत्स्य वर्णमा पदमध्य र पदान्तमा व्यतिरेक भएको पाइएन ।

उच्चारण प्रयत्नका आधारमा व्यतिरेक

व्याँसीभाषाका व्यञ्जन वर्णहरूमा उच्चारण प्रयत्नका आधारमा हुने व्यतिरेकलाई निम्नानुसार देखाइएको छ । जस्तै :

स्पर्श र हनुमूलीय वर्णमा व्यतिरेक

पदादि		पदमध्य	पदान्त
क	कन 'रायो'	×	×
ग	गन 'तिमी'	×	×
ख	खा 'ओखर'	×	×
घ	घा 'धान'	×	×

व्याँसी भाषामा स्पर्श हनुमूलीय वर्णका पदमध्य र पदान्तमा व्यतिरेक भएको पाइएन ।

स्पर्श सङ्घर्षी र जिह्वाफलक वर्णमा व्यतिरेक

पदादि	पदमध्य	पदान्त
च	चेमो 'काट्नु'	×
ज	जेमो 'थाप्नु'	×
छ	छुमो 'बाँड्नु'	×
भ	भुमो 'उम्र्नु'	×

व्याँसी भाषामा स्पर्श सङ्घर्षी र जिह्वाफलक वर्णका पदमध्य र पदान्तमा व्यतिरेक भएको पाइएन ।

स्पर्श र जिह्वाग्र वर्णमा व्यतिरेक

पदादि	पदमध्य	पदान्त
ट	टिमो 'मिलाउनु'	×
ड	डिमो 'मिल्नु'	×
ठ	डिमो 'बल्नु'	×
ढ	डिमो 'टल्कनु'	×

व्याँसी भाषामा स्पर्श र जिह्वाग्र वर्णका पदमध्य र पदान्तमा व्यतिरेक भएको पाइएन ।

स्पर्श र दन्त्य वर्णमा व्यतिरेक

पदादि	पदमध्य	पदान्त
त	तिमो 'रूनु'	×
द	दिमो 'वर'	×
थ	थन 'अव'	×
ध	धन 'पेट'	×

व्याँसी भाषामा स्पर्श र दन्त्य वर्णका पदमध्य र पदान्तमा व्यतिरेक पाइएन ।

स्पर्श र ओष्ठ्य वर्णमा व्यतिरेक

पदादि	पदमध्य	पदान्त
प	पामो 'नाप्नु'	×
ब	बामो 'तहलगाउनु'	×
फ	फामो 'कुरा गर्नु'	×
भ	भामो 'पडकिनु'	×

व्याँसी भाषामा स्पर्श र ओष्ठ्य वर्णका पदमध्य र पदान्तमा व्यतिरेक भएको पाइएन ।

नासिक्य व्यञ्जनमा व्यतिरेक

पदादि	पदमध्य	पदान्त
ङ	ङपल 'चिप्ले किरा'	लाङ्मर 'खेल्लु'
न	नपल 'हिमाली गहुँ'	लान्म 'बेर्नु'
म	मान् 'सम्मान'	कामो 'कामको'

व्याँसी भाषामा नासिक्य व्यञ्जन वर्णको सबै तहमा व्यतिरेक भएको छ ।

सङ्घर्षी व्यञ्जनमा स्थानगत व्यतिरेक

पदादि		पदमध्य	पदान्त
स	सामो 'धुर्त्याइ गर्नु'	×	×
ह	हामो 'भारफुक गर्नु'	×	×

व्याँसी भाषामा सङ्घर्षी व्यञ्जनवर्णका पदमध्य र पदान्तमा व्यतिरेक भएको पाइएन ।

घोषत्वका आधारमा व्यतिरेक

व्याँसीभाषामा स्थान र प्रयत्न एउटै भएपनि घोषत्वका आधारमा स्पष्ट हुने व्यतिरेकीयुग्म यस प्रकार रहेका छन् :

कोमलतालु, स्पर्शी र अल्पप्राण वर्णमा व्यतिरेक

पदादि		पदमध्य	पदान्त
क	कम्म 'भित्र्याउनु'	×	×
ग	गम्म 'चिन्ह'	×	×

व्याँसी भाषामाको मलतालु, स्पर्शी र अल्पप्राणवर्णका पदमध्य र पदान्तमा व्यतिरेक भएको पाइएन ।

कोमलतालु, स्पर्शी र महाप्राण वर्णमा व्यतिरेक

पदादि		पदमध्य	पदान्त
ख	खम्मो 'भिकनु'	×	×
घ	घम्मो 'फकाउनु'	×	×

व्याँसी भाषामा कोमलतालु, स्पर्शी र महाप्राण वर्णका पदमध्य र पदान्तमा व्यतिरेक भएको पाइएन ।

वत्स्य, स्पर्श-सङ्घर्षी र अल्पप्राण वर्णमा व्यतिरेक

पदादि		पदमध्य	पदान्त
च	चेमो 'जोखु'	×	×
ज	जेमो 'उदाउनु'	×	×

व्याँसीभाषामा वत्स्य, स्पर्शसङ्घर्षी र अल्पप्राण वर्णका पदमध्य र पदान्तमा व्यतिरेक भएको पाइएन ।

वत्स्य, स्पर्शसङ्घर्षी र महाप्राण वर्णमा व्यतिरेक

पदादि		पदमध्य	पदान्त
छ	छो 'पोखरी'	×	×
भ	भो 'मानवआकृति'	×	×

व्याँसीभाषामावत्स्य, स्पर्शसङ्घर्षी र महाप्राण वर्णका पदमध्य र पदान्तमा व्यतिरेक भएको पाइएन ।

वत्स्य, स्पर्शी र अल्पप्राण वर्णमा व्यतिरेक

पदादि		पदमध्य	पदान्त
ट	टामो 'ठोक्नु'	×	×

ड डामो 'खिइनु' × ×
 ब्याँसी भाषामा वत्स्य, स्पर्शी र अल्पप्राणवर्णका पदमध्य र पदान्तमा व्यतिरेक भएको पाइएन ।
वत्स्य, स्पर्शी र महाप्राण वर्णमा व्यतिरेक

पदादि		पदमध्य	पदान्त
ठ	ठामो 'सिगानु'	×	×
ढ	ढामो 'नोकर लगाउनु'	×	×

ब्याँसी भाषामा वत्स्य, स्पर्शी र महाप्राण वर्णका पदमध्य र पदान्तमा व्यतिरेक भएको पाइएन ।

दन्त्य, स्पर्शी र अल्पप्राण वर्णमा व्यतिरेक

पदादि		पदमध्य	पदान्त
त	तामो 'राखु'	×	×
द	दामो 'दिनु'	×	×

ब्याँसी भाषामा दन्त्य, स्पर्शी र अल्पप्राण वर्णका पदमध्य र पदान्तमा व्यतिरेक भएको पाइएन ।

दन्त्य, स्पर्शी र महाप्राण वर्णमा व्यतिरेक

पदादि		पदमध्य	पदान्त
थ	थामो 'भागलगाउनु'	×	×
ध	धामो 'हानु'	×	×

ब्याँसी भाषामा दन्त्य, स्पर्शी र महाप्राण वर्णका पदमध्य र पदान्तमा व्यतिरेक पाइएन ।

ओष्ठ्य, स्पर्शी र अल्पप्राण वर्णमा व्यतिरेक

पदादि		पदमध्य	पदान्त
प	पामो 'नाप्नु'	×	×
ब	बामो 'तहलगाउनु'	×	×

ब्याँसी भाषामा ओष्ठ्य, स्पर्शी र अल्पप्राण वर्णमा पदमध्य र पदान्तमा व्यतिरेक पाइएन ।

ओष्ठ्य, स्पर्शी र महाप्राण वर्णमा व्यतिरेक

पदादि		पदमध्य	पदान्त
फ	फामो 'कुरा गर्नु'	×	×
भ	भामो 'पडकिनु'	×	×

ब्याँसी भाषामा ओष्ठ्य, स्पर्शी र महाप्राण वर्णका पदमध्य र पदान्तमा व्यतिरेक भएको पाइएन ।

प्राणत्वका आधारमा व्यतिरेक

ब्याँसी भाषाका व्यञ्जन वर्णहरूमा प्राणत्वका आधारमा पाइने व्यतिरेकलाई निम्न लिखित युग्मका आधारमा स्पष्ट्याउन सकिन्छ :

कोमलतालु, स्पर्शी र अघोष वर्णमा व्यतिरेक

पदादि	पदमध्य	पदान्त
क कम 'ढाल्नु'	×	×
ख खम 'चिसो'	×	×

ब्याँसी भाषामा कोमलतालु, स्पर्शी र अघोष वर्णमा पदमध्य र पदान्तमा व्यतिरेक भएको पाइएन ।

कोमलतालु, स्पर्शी र सघोष वर्णमा व्यतिरेक

पदादि	पदमध्य	पदान्त
ग गरी 'तिमीपनि'	×	×
घ घरी 'गात्री'	×	×

ब्याँसीभाषामा कोमलतालु, स्पर्शी र सघोष वर्णमा पदमध्य र पदान्तमा व्यतिरेक भएको पाइएन ।

वत्स्य, स्पर्शसङ्घर्षी र अघोष वर्णमा व्यतिरेक

पदादि	पदमध्य	पदान्त
च चाम 'भर्नु'	×	×
छ छाम 'केलाउनु'	×	×

ब्याँसी भाषामा वत्स्य, स्पर्शसङ्घर्षी र अघोष वर्णका पदमध्य र पदान्तमा व्यतिरेक भएको पाइएन ।

वत्स्य, स्पर्शसङ्घर्षी र सघोष वर्णमा व्यतिरेक

पदादि	पदमध्य	पदान्त
ज जाङ् 'सुन'	×	×
झ भाङ् 'बन्चरो'	×	×

ब्याँसी भाषामा वत्स्य, स्पर्शसङ्घर्षी र सघोष वर्णका पदमध्य र पदान्तमा व्यतिरेक भएको पाइएन ।

वत्स्य, स्पर्शी र अघोष वर्णमा व्यतिरेक

पदादि	पदमध्य	पदान्त
ट टिमो 'मिलाउनु'	×	×
ठ ठिमो 'निमोट्नु'	×	×

ब्याँसी भाषामा वत्स्य, स्पर्शी र अघोष वर्णमा पदमध्य र पदान्तमा व्यतिरेक भएको पाइएन ।

वत्स्य, स्पर्शी र सघोष वर्णमा व्यतिरेक

पदादि	पदमध्य	पदान्त
ड डोमो 'बल्नु'	×	×
ढ ढोमो 'टल्कनु'	×	×

ब्याँसी भाषामा वत्स्य, स्पर्शी र सघोष वर्णका पदमध्य र पदान्तमा व्यतिरेक भएको पाइएन ।

दन्त्य, स्पर्शी र अघोष वर्णमा व्यतिरेक

पदादि	पदमध्य	पदान्त
त्	तिमो 'रूनु'	×
थ्	थिमो 'टिप्नु'	×

ब्याँसी भाषामा दन्त्य, स्पर्शी र अघोष वर्णका पदमध्य र पदान्तमा व्यतिरेक भएको पाइएन ।

दन्त्य, स्पर्शी र सघोष वर्णमा व्यतिरेक

पदादि	पदमध्य	पदान्त
द	दामो 'दिनु'	×
ध	धामो 'हान्नु'	×

ब्याँसी भाषामा दन्त्य, स्पर्शी र सघोष वर्णका पदमध्य र पदान्तमा व्यतिरेक भएको पाइएन ।

ओष्ठ्य, स्पर्शी र अघोष वर्णमा व्यतिरेक

पदादि	पदमध्य	पदान्त
प	पामो 'नाप्नु'	×
फ	फामो 'कुरा गर्नु'	×

ब्याँसी भाषामा ओष्ठ्य, स्पर्शी र अघोष वर्णका पदमध्य र पदान्तमा व्यतिरेक भएको पाइएन ।

ओष्ठ्य, स्पर्शी र सघोष वर्णमा व्यतिरेक

पदादि	पदमध्य	पदान्त
ब	बोवी 'अपवाह'	×
भ	भोवी 'चुक्ली'	×

ब्याँसी भाषामा ओष्ठ्य, स्पर्शी र सघोष वर्णका पदमध्य र पदान्तमा व्यतिरेक भएको पाइएन ।

निष्कर्ष र प्राप्ति

दार्चुला जिल्ला त्रिदेशीय सीमाना भएको जिल्ला हो । यो जिल्ला पश्चिम दक्षिणमा भारतसँग र उत्तरमा चिनसँग जोडिएको छ । हिमाली क्षेत्र अन्तर्गत पर्ने दार्चुला जिल्लामा नेपाली, दार्चुलेली, डोटेली, ब्याँसी र हिन्दी भाषाभाषीको बसोबास रहेको पाइन्छ । दार्चुला जिल्लाको उत्तरी क्षेत्रमा भारत र चिनको सीमानादेखि दुहुँ गाउँपालिकाको सीमाना सम्मको क्षेत्रलाई ब्याँस क्षेत्र भनिन्छ । यसै ब्याँस क्षेत्र वा ब्याँस उपत्यकामा बसोबास गर्ने स्थानीयबासीलाई ब्याँसी समुदाय भनिन्छ । प्रकृतिको पूजा गर्ने ब्याँसी शौका जाति, भाषिक, साँस्कृतिक र सामाजिक रूपमा बेग्लै पहिचान बोकेको जाति हो । यो जाति ब्याँस क्षेत्र वा ब्याँस हिमालको फेदमा बसोबास गर्ने हुनाले "ब्याँसी" भनी नामाकरण भएको र सोही अनुरूप आदिवासी जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठानको ऐन २०५८ मा सूचीकृत गरिएको छ । तर हाल आएर यिनीहरू आफूलाई ब्याँसी मात्र नभनी ब्याँसी शौका भन्न रूचाउँछन् ।

ब्याँसी भाषाको वर्ण व्यवस्था सम्बन्धी हालसम्म गहन अध्ययन हुन नसक्दा यस भाषा सम्बन्धी थप अध्ययन अध्यापनमा देखिएका कठिनाइलाई केही हदसम्म भएपनि कम गर्ने उद्देश्यले यो आलेख तयार पारिएको हो । ब्याँसी भाषाको वर्णव्यवस्था देखाउनु र ती वर्णहरूको व्यतिरेक के कसरी भएको छ त्यसलाई पहिचान गरी तयार पारिएको यस अध्ययनले ब्याँसी भाषा संरक्षणमा सहयोग पुऱ्याउने देखिन्छ । व्यतिरेकी वितरणका आधारमा तयार गरिएको प्रस्तुत अध्ययनले थोरै मात्रामा भएपनि भाषामा रूचि राख्ने भाषा अध्येताहरूका लागि सहजता प्रदान गर्ने छ भन्ने अपेक्षा गरिएको छ । यसका साथै यस अध्ययनले पछाडि परेका अल्पसंख्यक जातिहरूले बोल्ने गरेको ब्याँसी भाषाको संरक्षण हुने देखिन्छ ।

ब्याँसी भाषा चिन-तिब्बति भाषा परिवारको पश्चिमी हिमाली अन्तर्गत शौका 'रं' समुदायको भाषा हो। मुख्यतया यो भाषा दार्चुला जिल्लाको ब्याँस गाउँपालिका र जिल्ला सदरमुकाम खलङ्गा लगायत यस वरिपरिका क्षेत्रमा बोलिन्छ। यसका साथै भारतको उत्तराखण्ड राज्य अन्तर्गत पर्ने बुँदी, गरब्याङ्गा, गुन्जी, कृटी, नावी, रोडकाड र नपलच्यौ क्षेत्रमा बोलिन्छ। ब्याँसीभाषामा अ, आ, इ, उ, ए, ओ गरी ६ वटा स्वरवर्ण छन्। यी स्वरवर्ण जिब्राको सक्रियता, जिब्राको उचाइ र ओठको अवस्थाका आधारमा व्यतिरेकी छन्। यस्तो व्यतिरेक पदादि, पदमध्य र पदान्तमा पनि पाइएको छ।

ब्याँसी भाषामा क, ख, ग, घ, ङ, च, छ, ज, झ, ट, ठ, ड, ढ, त, थ, द, ध, न, प, फ, ब, भ, म, य, र, ल, व, स, ह, गरी २९ वटा व्यञ्जन वर्ण रहेका पाइन्छन्। यी वर्णहरू सामान्यतः उच्चारण स्थान, उच्चारण प्रयत्न, प्राणत्व र घोषत्वका आधारमा व्यतिरेकी पाइएका छन्। ब्याँसी भाषामा सघोष, महाप्राण, स्पर्शी र स्पर्श सङ्घर्षी व्यञ्जन पदान्तमा व्यतिरेकी पाइएका छैनन्। वत्स्य र नासिक्य वर्ण पदमध्य र पदान्तमा व्यतिरेक पाइएका छैनन् भन्ने निष्कर्ष निकालिएको छ। प्रस्तुत भाषाको स्वर वर्ण र व्यञ्जन वर्णमा व्यतिरेकी गराउने ३५ वर्ण रहेका छन्।

सन्दर्भ सामग्री

अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०५७), *समसामयिक नेपाली व्याकरण (तेस्रो संस्करण)*, काठमाडौं : विद्यार्थी प्रकाशन।

अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०६८), *प्रयोगात्मक नेपाली व्याकरण (चौथो संस्करण)*, काठमाडौं : साभाप्रकाशन।

आचार्य, व्रतराज (२०५८), *आधारभूत नेपाली व्याकरण तथा रचना*, काठमाडौं : साभा प्रकाशन।

ऐतवाल, चन्द्रभा (सन् २०१३), *पाहाड कीपुकार*, विजनौर : अविचलप्रकाशन।

गिरी, जीवेन्द्रदेव (२०६३), *भाषा विज्ञान, भाषा र भाषिका*, काठमाडौं : एकता प्रकाशन।

ढकुरियाल, डुंगर सिंह (सन् २००४), *हिमालयी सौका सांस्कृतिक धरोहर (काग पुराण)*, नई दिल्ली: तक्षशिला प्रकाशन।

ढकाल, शान्तिप्रसाद (२०६३), *सामान्य भाषा विज्ञान*, काठमाडौं : शुभकामना प्रकाशन।

तिवारी, भोलानाथ (सन् २००१), *भाषा विज्ञान*, इलाहाबाद : किताब महल।

नवियाल, जगत सिंह (सन् २००३), *सैह्यानमो (काग पुराण)*, लखनऊ: रं कल्याण संस्था।

नवियाल, जवाहर सिंह (२०५८), *रङ्ग मिरा*, शाहजहाँपुर: डी.एस.प्रिन्टर्स।

न्यौपाने, टङ्कप्रसाद (२०६७), *भाषा विज्ञानको रूपरेखा*, धरान : नेपाल बुक डिपो।

पोखरेल, माधवप्रसाद (२०५६), *नेपाली वाक्य व्याकरण (दोस्रो)*, काठमाडौं : एकता बुक्स।

पोखरेल, माधवप्रसाद (२०५७), *ध्वनि विज्ञान र नेपाली भाषाको ध्वनि परिचय*, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान।

फकलियाल, हयात सिंह (सन् २००३), *हडप्पा सारस्वत सभ्यता एवं संस्कृति*, लखनऊ: अमटीकर प्रकाशन रं कल्याण संस्था।

वनग्याल, मोहन सिंह (सन् २००७), *शब्दकोश 'रं-ब्लु'हल्दानी*: अंकित प्रकाशन।

बोहरा, गोपाल सिंह र बलराम प्रसाई (२०६४), *ब्याँसी (रं) नेपाली-अंग्रेजी आधारभूत शब्दकोश*, ललितपुर : गोपाल सिंह बोहरा।

- भण्डारी, रतन (२०७४), *अतिक्रमणको चपेटामा लिम्पियाधुरा-लिपुलेक*, काठमाडौं : प्राप्ति, छापाखाना ।
- भाटिया, कैलाशचन्द्र (सन् १९९३), *भाषा भूगोल*, लखनऊ : हिन्दी समिति ।
- यादव, योगेन्द्रप्रसाद र रेग्मी, भीमनारायण (२०५९), *भाषा विज्ञान (दोस्रो संस्करण)*, काठमाडौं : न्यु हिरा बुक्स इन्टरप्राइजेज ।
- रायपा, रतन सिंह (सन् २०१५), *शौका (दो. सं.)*, हल्द्वानी : अंकित प्रकाशन।
- शर्मा, देवेन्द्रनाथ र शर्मा, दिप्ती (सन् २००५), *भाषा विज्ञान की भूमिका (तेस्रो संस्करण)*, नयाँदिल्ली : राधाकृष्ण प्रकाशन प्राइवेट लिमिटेड ।
- शर्मा, मोहनराज (२०६०), *शब्द रचना र वर्णविन्यास*, काठमाडौं : नवीन प्रकाशन ।
- शर्मा, मोहनराज र कृष्णहरि बराल (२०५०), *भाषा विज्ञान र नेपाली भाषा*, काठमाडौं : बुक सेन्टर ।
- शेर्पा, पासाङ (२०६५), *आदिवासी ब्याँसी-शौका जाति सम्बन्धी एक अध्ययन*, ललितपुर: आदिवासी जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान ।

पत्रिका

- अमटीकर (२००५), स्मारिका ए.जी.एम.रं कल्याण संस्था ।
- अमटीकर (२००८), स्मारिका ए.जी.एम.रं कल्याण संस्था ।
- अमटीकर (२०१०), स्मारिका ए.जी.एम.रं कल्याण संस्था ।
- अमटीकर (२०१२), स्मारिका ए.जी.एम.रं कल्याण संस्था ।
- अमटीकर (२०१४), स्मारिका ए.जी.एम.रं कल्याण संस्था ।
- अमटीकर (२०१६), स्मारिका ए.जी.एम.रं कल्याण संस्था ।

लेखक

डा. मोहन प्रसाद भट्ट डडेल्धुरा बहुमुखी क्याम्पस डलेल्धुरामा नेपाली विषयको उप-प्राध्यापक पदमा कार्यरत हुनुहुन्छ। उहाँले नेपाल संस्कृत विश्वविद्यालयबाट पी.एच.डी. उपाधि हासिल गर्नु भएको छ। उहाँ नेपाली वर्ण विन्यासको क्षेत्रमा अध्ययन अनुसन्धानमा क्रियाशील हुनुहुन्छ।